

İLK ÇAĞDA DEMOKRATİK VE ANTİDEMOKRATİK GÖRÜŞLER

Prof. Dr. Recai G. Okandan

Muhtelif sahalarda olduğu gibi siyasi telâkkilerin doğum ve gelişmesi bakımından da İlk Çağın büyük bir zenginlik arzettiğinde şüphe yoktur. Fert ve Devlet arasındaki münasebetlerin mahiyetini tayin, ferdin Devlet ve Hükümet edenler karşısında durumunu izah hususunda yekdiğlerinden farklı ve hattâ birbirine zıt bir çok mülâhazalar serdedilmiş, bu hususta derin incelemeler yapılmıştır. Bu yazımızda, bu geniş fikir malzemesi içinden demokratik ve antidemokratik mahiyette olan teorik mülâhaza ve prensipleri ve tarihin uzak devirlerinden itibaren temas eylediğimiz iki cepheden fikir sahasında vukua gelen gelişmenin ana hatlarını tebarüze çalışacağız.

Milâddan evvel bin dörtyüz tarihine doğru, Cenabı Hakkın Peygamber *Mûsâ* vasıtasile İbranîlere isal eylediği dini esaslarda demokratik bazı prensiplerin mevcudiyetile karşılaşmaktadır. Hâkim olan esaslara göre, yer yüzünde mutlak otoriteyi haiz herhangi bir ferdin mevcudiyetinden bahse imkân yoktur. Üstün otorite, yegâne hâkimi mutlak olan Cenabı Haktadır, her şey onun iradesine fâbidir. Fakat, İbranîler, *Cenabı Hakkın bu üstün otoritesini kendi arzularile kabul etmişlerdir; Juda kabilesinin Allahı olduğu muhtemel görülen Yahova ile halk arasında Peygamber Mûsâ vasıtasile vukubulan anlaşma*, bu tarzda bir *arzu*'nun mevcudiyetini tamamen ifade etmektedir. Benî İsrail kavmi, *Mûsâ*'nın tavassutile yaptığı anlaşmaya müsteniden Cenabı Hakkın mutlak otoritesini *kendi isteği*le kabul eylemiş ve buna mukabil, Tanrı da kendisini yüksek himayesine mazhar kılmıştır. Şu halde, bu ilâhi ve mutlak otoritenin teessüsünde, *halkın isteğine aykırı bir vaziyet müşahede eylemek kabil değildir*. Hattâ, halkın zikrettiğimiz bu rolü daha geniş bir çerçeve içinde kendi tesirini gösterebilmektedir. *Yahova* ile halk arasında vukubulan anlaşmadan sonra da, halk kendi rolünü oynamakta devam etmekte ve fakat bu devam keyfiyeti yine *Mûsâ* vasıtasile vukubulmaktadır. *Yahova*, himayesine mazhar kıldığı Benî İsrail kavmine, onların Peygamberi olan *Mûsâ*

vasıtasile arzularını bildirmekte ve yine onun vasıtasile kullarının fikirlerini öğrenmekte, onlarla istişarede bulunmaktadır¹.

İlk Çağda netice itibarile bir dinî telâkkiyi ifade eyliyen *Brahmanizm*'in antidemokratik esaslara dayandığı görülmektedir. Yalnız dinî bir noktai nazar olmakla kalmıyarak Milâddan evvel onuncu asırda vücuda getirilip insanların tabii müsavatsızlığı esasından hareket ederek onların muhtelif zümrelere ayrılmalarını zarurî kılan *Manu* kanunlarına da nüfuz imkânını bulan *Brahmanizm*, fertler arasında içtimai ve dinî sahalarda mevzuubahs olan müsavatsızlığın siyaseten de organize edilmesi gerektiğini ve bu müsavatsızlık esasına mutlak bir kıymet atfedilerek onun hiçbir şekilde ihlâl edilmemesi lâzımgeldiğini müdafaa eylemiş ve fiiliyat sahasında da *Brahmanlar* denilen muayyen bir sınıfın Devlet ve Hükümet mekanizmasına hâkimiyetini temin edecek antidemokratik bir sistem yaratmaya çalışmıştır².

Milâddan evvel dokuzuncu asrın Yunan şairlerinden *Homeros*, tamamen antidemokratik esasları müdafaaaya çalışmıştır. Her şeyden evvel, müteaddit kimseler tarafından icrayı Hükümetin fenalığını ileri sürerek bu sistemi tenkit ve tek bir Şefin, tek bir Kralın icrayı Hükümet ve idare eylemesi lüzumunu müdafaa etmiştir. Yunan şairine göre, bu tek Şefin, aynı zamanda geniş salâhiyetlere de malik olması lâzımdır. Aynen bir babanın çocukları üzerindeki salâhiyetleri gibi, Kralların da topluluk üzerinde mutlak salâhiyetleri haiz bulunmaları icap eder ve kralların bu geniş salâhiyetlerine karşı durabilecek hiç bir kuvvet tasavvur olunamaz. *Homeros*, keza, Kraliyetin menşe itibarile İlâhî bazı esaslara dayandığını da kabul etmiştir. Ona göre, gerek Kraliyet müessesesinde, gerek bu müessesenin başında bulunan Krallarda ve gerekse Hükümdarların haiz oldukları salâhiyetlerde İlâhî bir mahiyet mevcuttur ve fertlerin Hükümdara ve onun salâhiyetlerine tam bir mütavaat göstermeleri lâzımdır³.

Milâddan evvel dokuzuncu veya sekizinci asırlarda yaşadığı söylenen Yunan şairlerinden *Heziodos*, şiirlerinde, tamamen fert lehine olmak üzere demokratik bir noktai nazar müdafaa eylemiştir. Site'lerin başlarında bulunan Krallara hakkaniyet ve adaleti hâkim kılmak gibi önemli bir vazife tahmil ederek, içinde yaşadığı devrin Hükümdarlarının haksız ve keyfi

1) Bk. *Alexandre Moret*, *Histoire de l'Orient*, Paris 1936, c. II, s. 634; *Paul Janet*, *Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale*, c. I, s. 273, 274.

2) Bk. *Léon Carré*, *L'ancien Orient*, Paris 1874, c. II, s. 120 ve müt.; *Paul Janet*, *op. cit.*, c. I, s. 11, 13, 15.

3) Bk. *Paul Janet*, *op. cit.*, c. I, s. 54-56; *Marcel de la Bigne de Villeneuve*, *Traité général de l'Etat*, c. I, s. 89.

hareketlerine, idare ve Hükümet tarzlarına karşı çok ciddi, acı ve tehdit edici bir lisan kullanmış; Krallar hakkında kazandıkları zaferden ziyade adaleti temin edip etmemek bakımından bir hüküm verilmesi lüzumunu ileri sürmüştür. Zamanının dejenere ve zalim Hükümdarlarına, idare şekillerini ve ittihaz eyledikleri gayri âdil kararlarını düzeltmelerini, haksız her türlü hüküm ve temayüllerden vazgeçmeleri lüzumunu ihtar etmiş ve bu hususta ağır ithamlarda bulunmuştur⁴.

Milâddan evvel yedinci asırda yetişen Yunan şairlerinden *Alse*, şiirlerinde, istibdat rejimine, doğduğu Midilli Adasının müstebit idarecilerine karşı mücadeleye girişmiş ve bu sistemi çok acı bir şekilde tenkit etmiş ve fakat, bütün bu faaliyetile, aristokratik esasları demokratik prensiplere tercih eylemekten de geri kalmamıştır⁵.

Milâddan evvel altıncı asırda yetişen Yunan şairlerinden *Teogonis*, demokratik ruh ve mânadan mahrum bulunan şiirlerinde aristokratik prensipleri müdafaa eylemiş; aristokratların Site'deki üstünlük ve tahakkümüne taraftarlık göstermiş; zamanının aristokratlarını halka tercih eylemiştir. Hattâ bu hususta daha ileri giderek Yunan Site'lerinin sâkinlerini iyi ve fena olmak üzere iki zümreye ayırmış, bunlardan aristokratları iyi ve halk tabakasına mensup olanları da fena diye vasıflandırmıştır⁶.

Milâddan evvel altıncı asırda yetişen Yunan şairlerinden *Fosilid*, şiirlerinde, tamamen demokratik bir ruh hâkim kılmaya çalışmıştır. Demokrasiye büyük bir temayül göstererek halkı bütün kuvvetile müdafaa etmiş ve aristokrat bir aileye, mümtaz bir sınıfa mensup olmayı kendisi için bir zül' telâkki eylemiştir⁷.

Milâddan evvel altıncı asırda yetişen Yunan filozoflarından *Pittakos*, demokratik prensipleri müdafaa ederek istibdat rejimini tenkit eylemiş ve Site'de kanunların hâkimiyetini mümkün kılacak bir noktai nazar müdafaa etmiştir. Evvelâ, kendi şahsî tecrübesine dayanarak istibdadı iyi bir diyar diye tavsif eylemiş ve fakat bir kere girdikten sonra buradan çıkmayı, kurtulmayı mümkün kılacak yolu bulabilmenin kolay olmadığını söylemiştir. Keza, zamanının sitelerini idare eden aristokratların her şeyden evvel mevcut kanunlara itaati öğrenmelerini ve ancak ondan sonra emredebilmelerinin mümkün olabileceğini ileri sürmüştür⁸.

4) Bk. *Mosca (G.)*, *Histoire des doctrines politiques*, Paris 1936, s. 38; *Paul Janet*, op. cit., c. I, s. 58.

5) Bk. *Mosca (G.)*, op. cit., s. 39.

6) Bk. *Paul Janet*, op. cit., c. I, s. 58; *Mosca*, op. cit., s. 39.

7) Bk. *Paul Janet*, op. cit., c. I, s. 58; *Mosca*, op. cit., s. 39.

8) Bk. *Paul Janet*, op. cit., c. I, s. 59; *Mosca*, op. cit., s. 40.

Yunan filozoflarının tanınmış simalarından biri olan *Solon* (M. E. 640-558) da demokratik prensiplerin müdafiliğini yapmıştır. Fertler arasında müsavatin cemiyet içinde sulh ve sükûnu tesis edeceğini söylemiş ve hattâ demokratik prensiplerin tahakkukunu mümkün kılacak bir faaliyeti de göstermiştir. Site'de mutlak bir iktidarı kabul etmiyerek istibdadı bütün kuvvete tenkit eylemiş, daha evvelce *Pittakos*'un da söylediği gibi «istibdat iyi bir memlekettir, fakat ondan çıkacak bir yol mevcut değildir» diyerek, bu sistemi âdeta içine düşülen bir tuzak olarak vasıflandırmış; halkın hâkimiyetine müstenit bir Cümhuriyet rejimine taraftar gözük-müştür⁹.

İlk Çağda en eski Çin filozofu olarak gösterilen *Lao-tse*¹⁰, fert ve Devletle ilgili düşüncelerini serdederken ferdiyetçi ve demokratik bir görüşe taraftar olmuş, insanların mes'ut olabilmeleri için kendi içlerinin istediği şekilde hareket etmeleri lüzumundan bahseylemiş ve hiç kimse-nin kendi görüşlerini başkalarına kabul ettirmeye çalışmamasını ileri sür-müştür. Keza, idare edenlerin, câmia dahilinde, idare edilenlerin arzu ve ihtiraslarını tahrik edecek hareketlerden sakınmalarını, bu gibi hareket-lerin fertlerde boş yere ıstırap ve heyecan husule getirdiklerini; Hükû-met edenlerin, bilâkis, Hükûmet edilenlere, hayatın zevk ve lezzetlerine, servet ve istikbale karşı lâkayit kalabilmeyi öğretmelerini, onlarda bu tarzda bir hissin inkişafını mümkün kılmalarını söylemiş ve iyi bir Hükûmdarın kriterlerini bu tarzdaki prensiplere istinat ettirmeye çalış-mıştır¹¹.

Hind'de *Budha Sakyamuni* (M. E. 560-480) isminde bir filozof tara-fından vücuda getirilen dinî telâkki, insanlar arasında fitrî hiç bir farkın bulunmadığı noktasından hareket ederek istisnasız fertlerin cümlesi ara-sında tabii bir müsavatin mevcudiyeti neticesine varmış, mukavele esa-sından hareket etmek suretile hâkimiyetin halka ait olduğundan ve men-şeyini insanların karşılıklı anlaşmalarında bulan Kraliyet müessesesinin başındaki Hükümdarın tebaalarının himayesini temin mükellefiyetinden bahseylemiştir. Hükümdar, halkın iyilik ve menfaati için icrayı Hükûmet eder; cismanî iktidar ve hâkimiyet, yalnız fayda ve menfaat gibi delil-lerle kendisini meşrû kılabilir. Hükümdar kendi arzu ve ihtiraslarına göre değil, umumun menfaatine göre ve o gaye ile icrayı Hükûmet etmelidir¹².

9) Bk. *Paul Janet*, op. cit., c. I, s. 59-60.

10) Milâddan evvel 604 de doğduğu söylenmektedir.

11) Bk. *Wolfram Eberhard*, Eski Çin felsefesinin esasları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1944, cilt: II, sayı: 2, s. 271-272.

12) Bk. *Paul Janet*, op. cit., c. I, s. 17-19, 22, 26; *Léon Carré*, op. cit., c. II, s. 170-171; *Marcel de la Bigne de Villeneuve*, op. cit., c. I, s. 75.

Çin filozoflarından *Kong-tse* (M. E. 551-479), Devletin başında bulunan Hükümdarın haiz bulunduğu iktidarı, hükümlanlık salâhiyetini gökten aldığı ve kendisinin Gök Tanrısının oğlu olduğunu söylemiş olmasına rağmen, Hükümdarın haiz bulunduğu bu iktidarda mutlak ve daimi bir mahiyet görmenin, kendisinin her şeyi yapmağa muktedir bir İlâh olarak mülâhaza edilmesinin imkânsızlığını bilhassa tebarüz ettirmiştir. Gök tarafından Hükümdara tevdi kılınan bu iktidarın muhafazası, ancak hayır ve adalet gibi prensiplerle mukayyet bulunmaktadır.* Şer ve haksızlığın, fenalık ve adaletsizliğin hâkimiyeti, iktidarın, onu haiz bulunan Hükümdar tarafından kaybedilmesini mucip olur. Gök'ün oğlu olan Hükümdar, adaleti hâkim kılmak suretile babasının arzusuna uygun hareketle mükelleftir. Hükümdar halkı mes'ut kılmaya, onun durumunu ıslah çarelerini araştırmaya, onu fazilet ve teamüllerle idareye, tebaalarının sevgisini kazanmaya çalışmalıdır. Milletin babası ve ahlâki enerjilerin kaynağı olması gereken Hükümdar, tebaasının hürmetine lâayık bir kimse demektir. Hükümdar, haiz bulunduğu hükümlanlığı, ancak tebaasının muhabbetini kazanmakla, onun kalbini teshir etmekle, faziletkâr olmakla muhafaza edebilir.

Devletin başında bulunan Hükümdarın haiz bulunduğu iktidarın icrâ ve istimali keyfiyeti, bir takım prensiplerle tahdit edilmiş bulunmaktadır. Bu icrâ ve istimal keyfiyeti, Hükümdara, bir çok vazifeleri ifa mükellefiyetini tahmil etmektedir. Hükümdar kendisine tahmil edilen bu vazifelerden uzaklaştığı zaman, haiz bulunduğu iktidarı da kaybeder. Hâkimiyet, iktidar, hükümlanlık, ancak halkın refah ve saadetini mümkün kılmaya yarayan bir vasıtaadır. Buna malik olan kimse, onu sulistimal ettiği zaman, haiz bulunduğu bu imtiyazdan da mahrum kılınır. Şu halde, Hükümdarın haiz bulunduğu iktidarın muhafazasının kıstasını, kendi durumundan memnun, refah ve saadeti müemmen bir halk kütlesinin *rıza*'sında aramak lâzımdır. Bu Hükümdar, ancak halkın sevgisini kazanmak ve bu sevgiyi muhafaza eylemekle Devletin başında kalabilir. Halkın rıza ve sevgisini kaybetmek, iktidarın ve Hükümdar tarafından işgal olunan mevkiin de kaybedilmesini mucip olur. İfasile mükellef bulunduğu vazifeleri yapmayan bir Hükümdara karşı, halk tarafından yapılması gereken dinî bir vazife bahis mevzuu olmaktadır; o da, böyle bir Hükümdara karşı ayaklanmak, onu cezalandırmak, mevkiinden uzaklaştırmaktır.

Kong-tse'ya göre, bir Devlette, yalnız onun başında bulunan Hükümdar için değil, aynı zamanda Hükümet ve idare edenler kadrosu içinde yer alan diğer kimseler için de bazı mükellefiyetler bahis mevzuu olmaktadır. Her şeyden evvel, bu gibi kimseler, vazifelerini, tehditle, ceza korkusu altında değil, herkesin sevgisini, emniyet ve itimadını celbedecek surette

yapmalı, halkın menfaatine uygun bir hareket tarzı takip eylemeli, faaliyetlerini fazilete istinat ettirmelidirler. Bundan başka, memleketi idare edecek olan bu yüksek şahsiyetler, Hükümdarın arzularına göre değil, aklı selimin icaplarına göre hareket etmelidirler. Bunlar eğer akliselimin prensiplerine göre harekete muktedir olamıyorlarsa, bu takdirde mevkilerini terketmelidirler¹³.

Yunan filozoflarından *Herakleitos* (M. E. 536-470) demokrasiye zıt prensiplerin müdafaasına çalışmış, aristokratik bir görüş ileri sürmüştür. Eserlerinde, Site'nin ileri gelen mümtaz şahsiyetlerine ve bunların Hükümet işlerindeki liyakatine bilhassa işaret ederek çokluğun site'nin bu seçkin şahsiyetlerine itaat etmesini bilmediğini, çokluğun hiçbir üstünlüğe tahammül ve müsaade eylemediğini, şikâyeti mucip bir tarzda tebarüz ettirmişti¹⁴.

Milâddan evvel beşinci asırda yetişen ve *sofistler* namını alan Yunan filozofları, Yunan site'lerinin her şeyi yapmağa muktedir karakterine, onların müz'ic ve sıkıcı disiplinine, bunların her şeyi takyit eden sistemine karşı şiddetle muhalefet ederek ferdin kıymetini yükseltecek demokratik mahiyette bazı esasların vaz'ına çalışmışlar; Yunan beldelerinin hemen hemen hudutsuz salâhiyetlerine karşı oldukça aşırı ferdiyetçi bir telâkki ileri sürmüşlerdir. Site'nin mevcudiyeti karşısında ferde büyük bir önem vererek diğer sahalarda olduğu gibi siyasi sahada da insanı her şeyin ölçüsü olarak kabul eylemişler; bu bakımdan da ferde, ferdi görüşlere üstün bir mevki tanımışlar; site'ye müteallik işlerin yapılmasında her ferdin payını, haiz olduğu mevkii bilhassa tebarüze çalışmışlardır. Ferdin site'de haiz olduğu zarurî mevkii işgal etmesi, her vatandaşın site'ye müteallik işlerin ifasında kendi faaliyetinin üstünlüğünü temin etmiş olması lâzımdır. Ferdin hak, hürriyet ve menfaatleri lehinde müdafaa ettikleri prensiplerle fert ve Devlet ikiliğini, site'nin varlığı karşısında ferdin önemini bilhassa tebarüz ettirerek demokratik esasların gerek tatbikat ve gerekse doktrin sahasında inkişafını temine çalışan *sofistler*, bütün bu görüşleriyle, zamanının siyasi düşünceleri üzerinde derin ve önemli tesirler icra eylemekten geri kalmamışlardır¹⁵. Hattâ bunlardan bazıları daha ileri giderek, Devletin menşeiini fertlerin iradeleri arasında vukubulan bir birleşmeye istinat ettiren, Devletin mevcudiyetini fertlerin arzularında bulan muka-

13) Bk. *Wolfram Eberhard*, op. cit., s. 270; *Paul Janet*, Histoire de la science politique, Paris 1924, c. I, s. 38-39; *Henri Maspero*, La chine antique, Paris 1927, s. 463; *Semseddin Günaltay*, Uzak Şark, Kadim Çin ve Hint, İstanbul 1937, s. 118-119.

14) Bk. *Mosca*, op. cit., s. 41.

15) Bk. *Marcel de la Bigne de Villeneuve*, op. cit., c. I, s. 88.

evleci bir doktrin bile müdafaa etmek suretile Devletin teşekkülünde ferdi arzu ve iradelerin oynadığı rol üzerinde bilhassa durmuşlardır¹⁶.

Milâddan evvel beşinci asırda yaşayan Yunan filozoflarından *Demokritos*, demokratik prensiplerin tahakkukunu mümkün kılacak bir sistem müdafaa eylemiştir. Aristokratik veya oligarşik esasları tenkit ederek, oligarşik bir sistemin idaresi altında zengin ve müreffek yaşamaktansa demokratik bir rejimde fakir ve hür yaşamayı tercih eylediğini söylemiştir¹⁷.

Milâddan evvel beşinci asrın ikinci yarısında yaşadığı muhtemel görülen Çin filozoflarından *Mo-tse*, Devletin menşeiini insanın arzu ve iradesinde bulan demokratik bir noktai nazar müdafaa ederek, mücadele halinden kurtulmak istiyen insanların evvelâ içlerinden en iyi ve en akıllı olanı, en fazla hürmet edileni, kendilerine Şef olarak seçtiklerini, onun idaresi altına girdiklerini ve keza, yalnız bununla da iktifa etmiyerek, kendilerini tâbi kıldıkları bu şef'e, vazifelerinin ifası hususunda yardım edecek, yine en iyi ve akıllı kimseler arasından olmak üzere, bazı mesai arkadaşlarının da terfiki cihetine gittiklerini ve bu suretle, anarşi yerine, kendi arzu ve iradelerine dayanan bir nizam ve otoritenin teessüsünü mümkün kıldıklarını ileri sürmüştür¹⁸.

Milâddan evvel beşinci asrın sonu ile dördüncü asrın başlangıcı arasında yaşayan Yunan şairlerinden *Aristofanes*, yazılarında, Atina sitesinde tatbik olunan demokratik sistemin müncer olduğu menfi neticeleri gözönünde tutarak, demokrasiye karşı şiddetle muhalefet etmiştir. Halk Hükümetinin doğurduğu mahzurları, husule getirdiği fenalıkları, çok acı bir istihza ile tebarüz ettirmiştir. Hâkimiyeti haiz bulunduğu söylenen halk kütlesinin sağırlık ve körlüğü ile, demagogların riyakâr ve aynı zamanda iltifatkar sözlerle, acı acı alay ederek şikâyette bulunmuştur. Bir zamanlar Atina halkı üzerinde büyük bir nüfuz sahibi olan Demagog *Kleon*'a hücum etmiş ve Atina halkını da *Kleon* tarafından sevk ve idare olunan sağır bir ihtiyara benzetmiştir. Filozof, demokrasiye karşı yaptığı bütün bu acı tenkit ve istihzalarında, demokrasinin en büyük mahzuru olarak, bu sistemde iktidarın liyakatsiz kimselere geçmiş olmasını zikretmektedir. Demokraside, iktidar ve salâhiyet, hakikatte, her türlü bilgiden mahrum, talim ve terbiye görmemiş, gayri münevver ve ehliyetsiz, ahlâkî seviyesi düşük, cahil ve halkı kandırmağa çalışan kimselere geçmiş bulunmaktadır. Bunun için, icrayı Hükümet edecek şahsiyetlerde li-

16) Bk. *Ernst von Aster*, *Hukuk Felsefesi*, İstanbul 1943, s. 117 ve müt.

17) Bk. *Mosca*, op. cit., s. 44.

18) Bk. *Henri Maspero*, op. cit., s. 477; *Semseddin Günaltay*, op. cit., s. 126-127.

yakat ve ehliyet vasıflarının mevcudiyetini mümkün kılacak aristokratik bir sistemin demokratik bir sisteme tercih edilmiş olması lâzımdır¹⁹.

Yunan filozoflarından *Sokrates* (M. E. 469-399), devrinin siyasi hâdiselerinin ve hususile Atina Site'sinde tatbik olunan demokrasinin doğurduğu fena neticelerin tesiri altında kalarak, büyük bir tehlike geçirmekte olan Devletin siyasi mevcudiyet ve birliğini korumak gayesile, demokrasiyenin ziyade aristokrasiye taraftar olduğunu gösteren prensipleri müdafaa çalışmıştır. Yalnız zamanının hâdiselerinin tesiri altında demokrasiyi tenkit eden filozof, aynı zamanda, antidemokratik prensiplere de şiddetle muhalefet etmekten geri kalmamıştır. Ezcümle istibdat rejimini acı ve müstehziyane bir tarzda baltalamaya çalışmış ve bu husustaki faaliyetine, yapılan bütün tehditlere rağmen, büyük bir enerji ile devam etmiştir. Bir taraftan demokrasiyi ve diğer taraftan antidemokratik sistemleri tenkit eden filozof, netice itibarile, malûmat ve bilgiye, ehliyete dayanan aristokratik bir sisteme taraftar olmuş; akıllı, itidal sahibi, mütevazı, fâzıl ve âdil, bilgi sahibi, bir kelime ile yalnız Hükûmet etmek vazifesi için hazırlanmış olanların, bu vasıfları haiz olacak surette yetiştirilmiş bulunanların Hükûmet edenler sıfatını iktisap edebileceklerini kabul eylemiş ve bunu da, ancak, Atina Site'sini demokrasinin meydana getirdiği yalancı ve riyakâr demagoklardan kurtarmak ve bu suretle de ferdin hayatı varlığı için zarurî olan Devletin mevcudiyetini sıyanet eylemek gayesile yapmıştır²⁰.

Yunan filozoflarından *Ksenofanes* (M. E. 430-325), eserlerinde, demokratik prensipleri tenkit ederek aristokratik bir sisteme taraftar olmuştur. Demokraside, Site'ye müteallik işlerin ifası vazifesinin kur'a ile, gelişigüzel tevzi ve tevdi edilmesini tenkit eylemiştir. Filozofa göre, bu kur'a ile seçim usulü, ehliyetli kimselerin lâıyk buldukları mevkileri işgal edebilmelerine mâni olmakta, bu gibi vazifelerin ehliyetsiz kimselere tevdiine müncer olmaktadır. Filozof, demokrasi aleyhinde yazılmış hakikî bir hicviyeden ibaret bulunan «Atina Cumhuriyeti» adlı eserinde, demokrasinin kurbanı olan Atina halkının durumunu acıklı bir şekilde tasvir eylemekte; halkın cahil, müfsit, garazkâr olduğunu, fakirliğin halkın seviyesini gündün güne alçalttığını, halkın hak, adalet ve Devletin otoritesi gibi mefhumlar hakkında hiçbir endişe duymadığını, para ile her tarafta söz geçirmenin mümkün bulunduğunu, irtişa ve irtikâbın her yerde hâkim ol-

19) Bk. *Paul Janet*, op. cit., c. I, s. 82; *Mosca*, op. cit., s. 42.

20) Bk. *Paul Janet*, op. cit., c. I, s. 91-94; *Fındıkoğlu*, Sokrat, İstanbul 1945, s. 149; *Mosca*, op. cit., s. 43.

duğunu ve bütün bunlara da demokrasinin sebebiyet verdiğini söylemektedir.

Filozof, demokrasi sisteminin doğurduğu bu mahzurlar karşısında aristokratik bir sisteme taraftar olmuş ve bu sistemin faydaları üzerinde de bilhassa durmuş ve meselâ aristokrasiyi büyük bir dirayetle tahakkuk ettiren Isparta Site'sini nazarı itibara alarak bu Site hakkında duyduğu takdirkâr hisleri izhar eylemiştir. Bu hususta daha ileri giderek yalnız aristokratik bir sistemle de iktifa eylememiş; monarşiyi ve hattâ makul olmak şartile istibdadı, fazilet sahibi bir müstebidi tercih edecek kadar antidemokratik görüşlerini ifrata vardırmıştır.

Yunan filozoflarından *Plâton* (M. E. 427-347), Devlet hakkında vücuda getirdiği eserinde ehliyete, liyakate, fazilete dayanan, adalet fikrile meşbû akıllı, hüsnü ahlâk sahibi, münevver ve güzide kimselerin, filozof ve hakimlerin sevk ve idaresinden ibaret bulunan aristokratik bir sistemi tercih eylemiş ve bu hususta gerek demokratik prensiplere ve gerekse antidemokratik prensiplerin bilhassa müfrit şekillerine muhalefet göstermiştir. Site'de fakirlerin iktidarı ele geçirerek beldenin siyasi mukadderatına hâkim olmalarile kendisini gösteren demokrasinin esas prensibinin her sahada hürriyet ve fertler arasında tam bir müsavat olduğunu ileri süren filozofa göre, demokratik bir sistemde kabiliyetsiz kimseler icrayı Hükûmet etmekte, bu sistemin hâkim olduğu yerlerde herkes hoşuna gittiği ve arzu ettiği tarzda hareket eylemekte, hürriyetin zamanla suiistimal edilmeye başlandığı görülmekte, Site'nin siyasi ve içtimai âhengi tamamen çığrından çıkmakta, demokrasi dejenerleşmekte, anarşi ve disiplinsizlik hâkim olmakta, bu durumdan faydalanmak üzere zuhur eden demagoglar yaldızlı cümlelerle, kuru vaadlerle halkı kandırmaya çalışmakta ve neticede halkı aldatan ve kendisine halkın müdafii süsünü veren bu demagoklardan birisi sahte, yapmacık, her türlü samimiyetten uzak hareket ve vaadlerle halkın teveccühünü kazanmakta ve bu durumundan istifade ederek Site'de zenginlerin fakirlere karşı her türlü menfi teşebbüslerini bertaraf ederek bunlardan ikincileri müdafaaya çalışmakta, sözde zenginler tarafından tehdit edilen demokrasiyi himaye gayesile Site'nin başına geçerek siyasi salâhiyetleri tamamen kendi şahsında toplamaya muvaffak olmakta ve bütün bunlar da, netice itibarile, antidemokratik bir sistem olan ve Hükûmet şekillerinin en fenası diye tavsif edilen «istibdat» a müncer olmaktadır. Filozofa göre, bu suretle, aşırı bir hürriyet, neticede, müfrit bir esareti doğurmakta; halk müstebidin keyfine, zulmüne, arzu ve iradesine tâbi bir köle vaziyetine düşmekte, hürriyet aşkının doğurduğu demokrasi yine hürriyet tarafından yıkılmaktadır.

Kısaca, *Plâton*, demokrasiye, halk Hükûmeti rejimine muhalefet göstermiş, ferdi hak ve hürriyetlere kıymet vermemiştir. Yalnız Atina demokrasisinin aşırı prensiplerine değil, hattâ ehliyetsizlerin icrayı Hükûmetinden başka bir şey olmıyan demokrasi rejiminin bizzat kendisine de muhalefet etmiştir. Halk Hükûmeti sistemini acı bir lisanla tenkit ve onu tamamen reddederek, ehliyet ve bilgiye dayanan, fazilet ve adaletin hâkimiyetini mümkün kılan, Site'nin iyi ve güzide şahsiyetlerinin icrayı Hükûmet eylemelerini temin eden aristokratik bir rejimi müdafaa eylemiştir. Hayatının sonlarına doğru vücuda getirdiği «Kanunlar» adlı eserinde monarşi ve demokrasinin mezcinden husule gelen bir sisteme taraf-tar gözükmekle beraber, doğrudan doğruya demokrasiye hiç bir suretle temayül göstermemiştir. Zamanının vakıaları, almış olduğu siyasî terbiye, yetiştiği mektep, nüfuzu altında kaldığı siyasî telâkkiler, filozofun antidemokratik prensiplere daha fazla bir önem vermesini mucip olmuşlardır²¹.

Yunan filozoflarından *Aristoteles* (M. E. 384-322), fert hakkında daha müsamahakâr davranmasına, daha liberal fikirler serdetmiş bulunmasına, Devleti hür ve müsavi insanların birleşmesi şeklinde mülâhaza eylemesine, Site'nin müsavat ve hürriyet üzerine müesses olduğunu kabul etmesine, ferdin aleyhinde ve Site'nin lehinde çok aşırı prensiplere taraf-tar olmamasına rağmen, her ferdin bizzat kendi varlığının hâkimi olduğunu kabul etmenin bir hatâ olacağını söylemekten geri kalmamış²² ve netice itibarile de demokrasinin aşırı temayüllerine ve bu sistemin vardığı vahim neticelere karşı muhalefet ederek demokrasiyi fena Hükûmet şekilleri meyanına ithal etmiştir.

Aristoteles'in demokrasiyi fena Hükûmet şekilleri meyanına ithal etmesinde âmil olan sebepleri, bu sistemin doğurduğu mahzurlarda aramak lâzımdır. Her şeyden evvel, filozofa göre, demokrasinin dayandığı mutlak hürriyet prensibi, Devletin emniyetine, selâmet ve mevcudiyetine zarar verecek şeylerin fertler tarafından yapılmasını mümkün kılar. Keza, hakikatte, halkın müdafii gözüken demagoklar, kısa bir müddet sonra kendi menfaatlerini fakirlerin menfaatlerine hâkim kılarlar ve hattâ istibdat rejimini bile demokrasinin yerine ikame edecek kadar ileri giderler. Bilhassa demokrasinin, «hâkimiyeti kanundan çokluğa intikal ettiren, mutlak otoriteyi kanundan refeyliyen» şekli, demagokların hakikî hâkimiyetini müm-

21) Bk. *République*, 1, VIII, s. 555-557, s. 565, 569, 1, IX, s. 576, 578; *Lois*, 1, III, s. 690-693, 1, V, s. 744.

22) Bk. *Paul Janet*, op. cit., c. II, s. 452.

kün kılar. Zira, demokrasinin diğer şekillerinde²³ hâkim bulunan daha ziyade kanun iken, bu son şekilde, bilâkis, kanun kendi üstünlüğünü kaybetmektedir ve kanunun hâkimiyetini kaybetmesiyle beraber demagoklar da zuhur eylemekte ve bunlar topluluğa tahakküme başlamaktadırlar²⁴. Halk tam mânasile bir müstebit kesilmekte, kanunun üstünlüğü ortadan tamamen kalkmakta, halkı riyakâr sözlerle okşayanlar yüksek mevkileri işgal etmektedirler²⁵. Zenginler tazyik edilmekte ve anarşi, kargaşalık Site'de tam mânasile hâkim olmakta, ihtilâl ve kalkınmalar kendilerini göstermektedirler²⁶. Hattâ demokrasinin en fenası diye tavsif olunan şekli, yani hâkimiyeti kanundan çokluğa intikal ettiren, mutlak otoriteyi kanundan refeyliyen şekli, Site'yi inhitata kadar götürmektedir.

Aristoteles yalnız demokrasiye muhalefet etmekle kalmamış; aynı zamanda, en fena Hükümet şekli diye vasıflandırdığı *istibdat* rejimine de şiddetle karşı gelmiştir. Kanunları ve beldenin müşterek menfaatlerini nazarı itibara almıyarak kendi menfaatlerine göre hareket eden, salâhiyetleri bu gaye ile kullanan tek bir kimsenin icrayı Hükümet eylemesinden ibaret bulunan *istibdat* sisteminde, yalnız ve yalnız Hükümdarın menfaati, onun temini meselesi bahis mevzuu olmaktadır. Bu sistemde sosyal müsavat tamamen bozulur, halk fakirleşir, şehirde sefalet tam mânasile hâkim olur, Site'nin bir çok vatandaşları beldeden çıkarılır, Site'nin her tarafında müstebidin şiddeti ve bunun doğurduğu korku hâkim olur. Beldenin her bakımdan inkırazı kendisini göstermeye başlar;

23) Filozof, halkın tereküp ve teşekkül tarzına göre, demokrasinin de, a) müsavat esasına istinat eden, fakirler ve zenginler arasında siyasi imtiyaz bakımından hiçbir fark gözetmiyen ve salâhiyetleri bu sınıftan yalnız birine inhisar ettirmiyen; b) Site'nin siyasi ve idari işleriyle istigal imkânını veren yüksek memuriyetleri ancak muayyen bir gelifi olan, muayyen bir vergi veren kimselere tevdi kılan; c) kendisine herhangi fena bir sey, ahlâki herhangi bir kusur isnad olunması imkânsız bulunan vatandaşların hepsine bu memuriyetleri işgal edebilmek salâhiyetini tanıyan ve kanunu hâkim kılan; d) vatandaş olmak şartile Site'nin bütün sâkinlerine bu memuriyetleri işgal edebilmek imkânını tanıyan ve kanuna yine en üstün mevkil bahseyliyen; e) ve nihayet yine aynı şartları halz bulunmasına rağmen hâkimiyeti kanundan çokluğa intikal ettiren, mutlak otoriteyi kanundan refeyliyen şekilleri olmak üzere muhtelif nevilerinin mevzuubahs olduğunu ileri sürmüştür (Bk. *Politique*, K. VI, f. IV, § 2, 3).

24) Bk. *Politique*, K. VI, f. IV, § 4.

25) Bk. *Politique*, K. VI, f. IV, § 5.

26) Bk. *Politique*, K. VIII, f. IV.

müstebit, haiz bulunduğu salâhiyetleri muhafaza hususunda her türlü fena garelere, her nevi desiseler, her türlü muzir tedbirlere başvurur.

Aristoteles gerek demokrasiyi ve gerekse istibdadı tenkit ettikten sonra, monarşi, aristokrasi, Polisi namı altında üç nevi siyasi sistemden bahsetmiş ve her üçünün de müşterek prensibi umumî menfaat olan bu sistemleri «iyi» diye vasıflandırmıştır. Bunlardan monarşik sistemde salâhiyetlerin hepsi tek bir fertte temerküz etmiştir. Bu sistemde, Site'nin başında bulunan fert, ahlâkan, zekâca ve bilgi bakımından diğer fertlere nazaran üstün bir meziyete maliktir. Bu sistemde, her şey, müşterek menfaati korumakla mükellef Kralın fazilet ve ahlâkî güzelliğine dayanmaktadır. Bu sistemde, vatandaşlar, kendisine güvendikleri bu Şef'i takip ederler, Site'nin işlerinin görülmesini hiç bir endişe duymaksızın bu tarzda bir Hükümdara terkederler. Aristokrasiye gelince; bunun mümeyyiz vasfı da fazilet ve bilgidir²⁷. Aristokrasi, fertlerin fazilet, meziyet ve bilgilerine dayanan bir sistemdir ve ancak muayyen bir zümrenin, servet farkı gözönünde tutulmaksızın vatandaşların en olgun, en akıllı ve en ahlâklılarının Hükümet işlerini ifa eylemelerinden ibaret bulunmaktadır. Otorite beldenin en seçkin ve en iyi kimselerine aittir ve bunlar otoriteyi Devletin ve Devleti teşkil eyliyen âzaların menfaat ve iyiliğini nazarı itibara alarak kullanırlar. Bu Hükümet şeklinde salâhiyet, Hükümetin önemli fonksiyonlarının mukadderatını tayin keyfiyeti, doğrudan doğruya akıl, zekâ ve bilgiye terkedilmiştir. Bu sistemde herkes salâhiyetlere iştirak edecek, fakat bu iştirak keyfiyeti bu husustaki ehliyete ve onun derecesine göre vukubulacaktır. Ehliyetsiz ve dirayetsiz kimseler, dolayısıyla Hükümet işlerine iştirak ve müdahaleden uzaklaştırılmış olacaklardır. Nihayet Polisi sistemine gelince; bu da çokluğun, müşterek menfaati kendisine gaye ittihaz ederek Hükümet işlerini ifa eylemesinden ibaret bulunmaktadır²⁸. Bu sistemin dayanak noktası, vasat bir servete malik olan orta halli sınıftır; yani, salâhiyetlerin, Site'nin en iyi unsuru olarak karşılanan orta halli sınıfta bulunmasıdır. Bu Hükümet şekli, demokrasinin aşırı neticelerinden tamamen uzak kalan ve bununla beraber yine az çok demokratik bir mahiyet arzeyliyen bir sistemdir ve buna demokrasinin mutedil bir şeklidir demek te mümkündür. Gayesi müşterek menfaat ve kanunun hâkimiyeti olan²⁹ bu sistem, hem servet, hem hürriyet ve hem de liyakat esaslarına dayanan sentetik bir Hükümet şeklinden ibaret bulunmaktadır. Bu sistemde vatandaşların hepsi Site işlerine iştirak eder, şehre müteallik işlerde

27) Bk. *Politique*, K. VI, f. VI, § 4.

28) Bk. *Politique*, K. III, f. V, § 2.

29) Bk. *Politique*, K. VI, f. IV, § 7.

rey verir. Fakat bilfiil Hükümet ve idare edenler zümresine girebilmek için işgal edilecek mevkiin önem ve mahiyetine göre değişen muayyen bir vergi vermek, muayyen bir ehliyeti haiz bulunmak ve bu ehliyet bakımından da Site'de temayüz etmiş olmak lâzımdır. Hem servet ve hem de ehliyeti nazarı itibara alan bu sistemde, salâhiyetler, netice itibarile, nisbeten zengin, orta halli, vasat bir servete malik ve fakat yüksek bir fazilet ve bilgi sahibi ve miktarı oldukça çok bir zümreye verilmiş bulunmaktadır.

Aristoteles demokrasi ve istibdadı «fena» diye tavsif ettikten sonra «iyi» diye vasıflandırdığı Hükümet şekilleri arasında da tam bir tercih yapmış değildir. Filozof bu hususta müsamahakâr davranarak, iyi Hükümet şekillerinden hiçbirini reddetmek istememiş ve bunların herbirinin fayda ve mahzurlarına temasla iktifa etmiştir. Monarşi ve aristokrasi sistemlerine nisbeten temayül göstermesine, orta halli vatandaşlara dayanan polisi sistemini az çok medheylemesine rağmen, prensip itibarile, bir Hükümet şekli hakkında müsavat, hürriyet ve adalet prensiplerine uygun olduğu takdirde iyidir demenin mümkün olacağını ve nihayet her topluluğun kendi karakterine uygun olan Hükümet şeklinin o topluluk için daha iyi sayılabileceğini kabul etmiş, bu hususta az çok bir kıstas vücuda getirmeye çalışmıştır.

Filozof, her topluluğun kendi bünyesine uygun gelen bir Hükümet şekli kabul edeceği meselesi üzerinde bilhassa durmuştur. Meselâ, fikir ve düşünceleri, örf ve teamülleri itibarile köleliğe, esarete temayül ve istidadi olan ve bu tarzda bir yaradılışa malik bulunan bir topluluk için, dehâ ve fazilete dayanan, tebaalarının menfaatini her şeye üstün kılan monarşik bir idare tarzı en iyi bir Hükümet şeklidir denebilir. Zira emretmesini bilmeyen ve buna lâyık olmıyan bir topluluk için itaat etmekten başka bir çare tasavvur edilemez, ona yakışan ancak itaat eylemektir. Fakat, hürriyetlerine, eşitliğe büyük bir önem atfeyliyen fertlerden müteşekkil bir topluluk için monarşinin iyi bir Hükümet şekli olabileceği söylenemez. Böyle bir topluluk için nisbeten demokratik bir idare tarzına ihtiyaç vardır. Böyle bir toplulukta kanunların bir düzen dahilinde teessüs etmiş ve istisnasız bütün vatandaşların Hükümet işlerine iştirâkini mümkün kılacak bir Meclis tarafından müzakere edilmek suretile vücuda getirilmiş olmaları lâzımdır. Yalnız, böyle bir sistemde de önemli bir mesele bahis mevzuu olmaktadır; o da, istisnasız bütün vatandaşların Hükümet işlerine iştirâkinin ne şekilde mümkün olabileceğini, bunun ne tarzda tahakkuk edebileceğini tesbit meselesidir. Zira, Devletin vazife ve mükellefiyetleri karşısında herkesin mutlak müsavatını tasavvur etmek, çok tehlikeli ve hattâ tahakkuku imkânsız bir şeydir. Devletin büyük bir önem arzeden muhtelif vazife ve faaliyetlerinin mukadderatını tayin ve bu hususta bir karar ve-

rilmesi keyfiyeti, kur'anın tesadüfiliğine değil, doğrudan doğruya akıl ve idrâke, fazilet ve bilgiye terkedilmelidir. Meselâ Site'de sayı itibarile daima fazla olan fakirler çokluğu haiz bulduklarından, bunlar Site'nin efendileri olacak; zenginler, akıllı ve fazilet sahibi kimseler fakirlerin ihtiras ve arzularına tâbi kılınmış bulunacaklardır. Her türlü hissi selimden mahrum bu fakirlerden müteşekkil kütle de, netice itibarile, âdi demagogların tahakkümü altına girmiş olacaklardır. Kanunlar daima bir değişiklik içinde kalacak, bunların yerine ihtirasların tahakkukunu mümkün kılacak kararlar kaim olacak ve demokratik sistem de kısa bir zaman zarfında kollektif bir istibdada müncer olacaktır. İşte bu mahzurlar bertaraf edilmek isteniyorsa, herkes siyasi salâhiyetlere iştirâk etmelidir; fakat bu iştirâk keyfiyeti bu husustaki liyakate, fazilet ve bilgiye ve onun derecesine göre vukubulmalıdır. Ehliyetsizler Hükûmet işlerinin görülmesinden uzaklaştırılmalıdır. Zira, Hükûmet ve idare fazilet ve meziyeti, ilim ve bilgiyi icap ettirmektedir ve Hükûmet işlerinde de ancak bu fazilet ve meziyeti, bu ilim ve bilgiyi iktisap edebilecek, buna müstait olan kimseler ve bu işlerle iştigale vakit ve halî müsait olanlar iştirâk etmelidirler. Şu halde, filozofa göre, hürriyet ve müsavata büyük bir önem veren fertlerden müteşekkil bir topluluk için en iyi Hükûmet şekli, akıllı, fazilet sahibi ve olgun kimselerin icrayı Hükûmet eylemesini mümkün kılan ve bu vasıf ve meziyetleri haiz bulunmayanları Site işlerine müdahaleden uzak bulduran Hükûmet tarzıdır ve bu da filozofun aristokrasi diye tesmiye eylediği sistemden başka bir şey değildir.

Aristoteles, orta halli sınıfın, yani zenginlerle fakirler arasında vasat bir servete malik olan kimselerin çokluğuna dayanan Polisi sisteminin cemiyet için arzylediği önemi de göstermeye çalışmış, servet bakımından yekdiğerine eşit ve durumları aynı olan vatandaşlardan müteşekkil bir sitenin siyasi teşkilâtının, mümkün olduğu kadar eşit ve aynı şartları haiz vatandaşlardan mürekkep orta halli sınıfa dayanan Hükûmet şeklinin faydalarını ve bunun lüzum ve ehemmiyetini tebarüz ettirmiştir. Site'de yalnız zenginlerin veya yalnız fakirlerin hâkimiyetinden doğacak mahzurları nazarı itibara alarak, şehrin kabil olduğu kadar müsavi ve vaziyetleri yekdiğerinin aynı olan vatandaşlardan tereküp eylemesini söyleyen filozof, bunun ancak durumları vasat olan orta halli kimselerde bulunabileceğini, en müreffeh ve mes'ut bir Devletin ancak bu orta halli vatandaşlardan tereküp eyliyen Devlet olması gerektiğini, böyle bir Devlette fakirlerin ve zenginlerin doğuracakları mahzurlara tesadüf edilmediğini, iyi bir Hükûmet şeklinin orta halli vatandaşlara dayanan sistemlerde aranması icap ettiğini, böyle bir Devletin her türlü kargaşalıklardan masun bulunduğunu ve orta halli vatandaşların azalmasile beraber Dev-

letin de tehlikeye maruz kalacağını kabul eylemiştir³⁰. Fakat, orta halli sınıfa dayanan Polisi sisteminin bütün bu faydalarını tebarüz ettiren filozof, bu Hükümet şeklinin hiçbir zaman tahakkuk edemediğini veyahut çok ender ve çok mahdud ve muayyen cemiyetlerde mümkün olabildiğini de ilâve etmiştir³¹.

Milâddan evvel dördüncü asrın ikinci yarısında yetişen Çin filozoflarından *Meng-tse* (M. E. 372-288), halkın sevk ve idare edilmek ihtiyacı ve ferdin iyi bir Hükümet mekanizması ile kemale erdirilmesi üzerinde durarak Devletin zaruriliğini tebarüz ettirmiş ve fakat Devlet mekanizması içinde halkın da haiz bulunduğu mümtaz mevkie işaret etmekten, onun arzularına da büyük bir kıymet verilmesi lüzumuna temas eylemekten geri kalmamıştır. Filozofa göre, halk köle değil tebaadır ve Devlet içinde önemli bir rolü ve güzide bir mevki vardır. Hattâ, filozof, bu hususta daha ileri giderek, Hükümetin, hâkimiyetin menşei halkın rızasında arayan bir telâkkiyi bile müdafaaya çalışmıştır.

Gerçekten, *Meng-tse*'ya göre, hükümlerlik hakkı, kendi menşei, Gök Tanrısı ile halk arasında yapılan bir nevi mukavelede bulunmaktadır. Hükümlerliğin hakiki menşei Gök Tanrısı ise de, bu İlâhi menşe, kendi hakiki ifadesini, halkın rızasında bulmakta ve bundan dolayı da halk, hükümlerliğin kaynağı olarak mülâhaza edilmektedir. Bundan başka Hükümlerdarın kendi mevkiini muhafaza edebilmesi de halkın rızasına bağlı bulunmaktadır. Bu rızayı haiz bulunmayan bir kimsenin Hükümlerdar olmasına imkân yoktur. Halkın sempatisini kaybeden bir hükümlerdarın, artık siyasî hiçbir sıfatı mevcut değildir. Hattâ böyle bir kimse öldürüldüğü takdirde, bunun bir Hükümlerdarın değil, bir suçlunun öldürülmesi şeklinde karşılanması lâzımdır.

Keza, Hükümlerdarın kendi halefini bizzat kendisinin tayin eylediğinden de bahse imkân yoktur. O, ancak, muayyen bir kimseyi, Gök Tanrısı ile halkın kabulüne arz, onlara teklif eylemektedir. Gök, kendi iradesini sözle değil, halk vasıtasile izhar etmektedir. Nihayet, Gök, Hükümlerdar üzerindeki mürakabesini de, halk vasıtasile icra etmekte, onun vasıtasile her şeyi kontrolü altında bulundurmaktadır. Her şeyi onun vasıtasile, onun göz ve kulaklarile görmekte ve işitmektedir. Kısaca, Devlet işleriyle ilgili her şey, halkın daimî mürakabesi altında bulunmaktadır.

Zamanının siyasî sistemlerini nazarı itibara alan *Meng-tse*, monarşiye, Hükümlerdarın otoritesine, muhalefet etmemiş ve fakat istibdada da hiç bir şekilde taraftar olmamıştır. Otorite, iktidar, bunlardan müstefit olan-

30) Bk. *Politique*, K. VI, f. IX, § 4-9.

31) Bk. *Politique*, K. VI, f. IX, § 10-12.

ların menfaatlerine hizmet edecek bir vasıta değildir. Bunların mevcudiyetleri, üzerinde icra ve istimal edildikleri kimselerin menfaatleriyle ilgili bulunmaktadır. İşte bundan dolayı, *Meng-tse*, istibdadın halk üzerinde husule getirdiği fena neticeleri tasvir ederek bu sisteme şiddetle karşı gelmiş, onu tenkit etmiştir. İstibdadın doğurduğu mahzurlardan acı acı şikâyet ederek, halkı müstebit Hükümdarların idare tarzlarına karşı müdafaaya çalışmıştır. Filozofa göre, istibdat, sonunda, içinde yer aldığı siyasi sistemi ve onun başında bulunan müstebidi de birlikte mahveder.

Filozofa göre, keza, siyasi sistemlerin insani prensiplere dayanmaları, iyi ve âdil gibi mefhumların bu sistemler dahilinde her şeye üstün kılınmaları icap eder. Adaleti hâkim kılmayan bir Hükümdarda, Hükümdarlık sıfatının mevcudiyetinden bahse imkân yoktur. Bundan başka, iyi bir Hükümet sisteminde, Hükümet edenle edilenler arasında karşılıklı vazifeler bahis mevzuu olmaktadır. Meselâ, Hükümdarın salâhiyetlerini suiistimal etmemesi, halkı sevmesi, vazifelerini fena ifa eden Nazırları cezalandırması lâzımdır. Buna mukabil, halkın da, Hükümetin başında bulunanları sevmesi icap eder. Hükümdar, halka, bir çocuğun babasına gösterdiği sevgi ve hürmeti göstermesi ve Hükümetin menşei olan halkın da bir babanın evlâdına karşı gösterdiği muhabbeti izhar etmesi lâzımdır. Bundan başka, iyi bir Hükümette vazifelerini suiistimal eden Nazırları cezalandırmak hakkına Hükümdarın malik olmasına mukabil, Nazırların da, kendileri tarafından yapılan tavsiye ve ihtarlara kulak asmayan fena Hükümdarları mevkilerinden uzaklaştırmakla mükellef bulunmaları icap eder³².

İlk Çağ filozoflarından Kıbrıslı *Zenon*'un (M. E. 336-262) faaliyetile kendisini gösteren stoisizm cereyanı da muhtelif demokratik prensiplerin inkişafını mümkün kılmaktan geri kalmamış; esaretin ilgası, fertler arasında eşitlik, tabii adalet ve hukuk, fertlerin hürriyeti gibi demokrasi ile ilgili muhtelif esasların tahakkukuna hizmet etmiştir. Bu cereyan, bütün insanların aynı vücudun birer uzvu olduklarını, dünyaya hâkim olan tabii bir kanun ve nizamın mevcudiyetini, hiç bir baskı ve tazyikin ortadan kaldıramıyacağı bir hürriyet telâkkisini, rasyonel bir varlık olan insanların tamamen birbirlerine benzediklerini, esasını insanın fıtratında bulan tabii bir hukuk ve adalet telâkkisini, beşeriyetin birliğini, cihanşümül bir Devletin tahakkukunu müdafaaya çalışmış ve müdafaaya ettiği bu prensiplerle de zamanının siyasi düşünceleri üzerinde önemli bir tesir icra etmeye muvaffak olmuştur.

32) Bk. *Henri Maspero*, op. cit., s. 558-561; *Paul Janet*, op. cit., c. I, s. 45; *Sem-seddin Günaltay*, op. cit., s. 138; *Marcel de la Bigne de Villeneuve*, *Traité général de l'Etat*, c. I, Paris 1929, s. 76.

Milâddan evvel üçüncü asırda yaşayan Çin filozoflarından *Shang-tse*, Devlet ve Hükûmet işlerinin kanunlarla tanzim edilmesi ve her şeyin bu kanunlara uygun bir tarzda cereyan etmesi lüzumundan bahsettikten sonra, Devletin başında bulunan Hükümdara fiili bir rol tanımamış ve Hükümdarın sadece bir sembol olması lüzumundan bahseylemiştir. Devletin başında her türlü fiili teşebbüslerden mahrum bulunması lâzımgelen Hükümdarın, Hükûmet işlerine müdahale eylememesi, her şeyin Nazırlar tarafından idare olunması lâzımdır. Nazırlar istisnasız herkese tatbiki kabil kanunları yaparlar ve bunların tatbikına nezaret ederler. Devlet işleri mevcut bu kanunlara göre cereyan edeceğinden, tabiatile Hükümdarın bu gibi hususlara müdahalesinin sebebi mevcudiyeti de ortadan kalkmış olur³³.

Aslen Yunan ırkına mensup olup bilâhare Roma'ya gelerek orada yerleşen *Polybios* (M. E. 210-128), *monarşi*, *aristokrasi* ve *demokrasi* namı altında muhtelif siyasi sistemlerin mevcudiyetinden bahsettikten sonra bunların herbirinin mümeyyiz vasıfları üzerinde durmuştur. Filozofa göre, monarşik sistemde, Kralın vazifesi, herkesin hayır ve iyiliği için çalışmak, sevgi ve muhabbetten ilham almaktır. Bu tarzdaki bir sistemde, Hükûmet edilenler, başlarında bulunan bu Şef'e, şiddet ve korku neticesi değil, kendi düşünce ve muhakemelerile tâbi olurlar. Fakat, zamanla, bu Şeflerin, hudsutsuz bir iktidara sahip olmak temayüllerinin cazibesine kapılarak, otoritelerine, her şeyi yapmak imkânını kendilerine veren bir kuvvet nazariyle bakmağa başlarlar. Bunlar fertlere tefevvuk ederek yalnız kendi menfaatlerinin temin ve tatminine koyulurlar ve böylece, bu mutlak otoritelerile, Kraliyeti istibdada kalbederler. Bu durum karşısında tatmin edilmekten uzak bulunan fertler, ayaklanırlar, kendilerine Hükûmet edecek kimseleri seçerler, reylerini olgun ve bilgin kimseler lehinde kullanırlar ve neticede istibdadın yerine bilgiye dayanan aristokrasiyi hâkim kılarlar.

Aristokrasinin teessüsünden sonra, Hükûmet edenler, başlangıçta, fertlerin menfaatleri lehinde hareket ederler, onlara faydalı olmağa çalışırlar. Fakat, sonraları, bunlar da kendi menfaatlerine hizmet etmeye başlayarak aristokrasinin yerine oligarşiyi ikame ederler. Oligarşi de, topluluk içinde müsavata ortadan kaldırır ve neticede, bu durum, fertlerin reaksiyonlarına sebebiyet verir. Halk bu durumdan kurtulmak için ayaklanır ve idareyi kendi eline alarak oligarşinin yerine demokrasiyi ikame eder. Demokratik rejimde, halk her şeye hâkimdir. Hürriyet ve eşitlik prensipleri tahakkuk etmiş bulunmaktadır. Fakat, sonraları, bu prensipler de önemli tehlikelerin zuhuruna sebebiyet verir. Fertler arasında siyasi

33) Bk. *Wolfram Eberhard*, op. cit., s. 273.

ihtiraslar, tahakküm temayülleri kendilerini gösterirler. Topluluk içinde soygunculuk, yağmacılık, kargaşalık hâkim olur. Demokrasi içinde yaşayan fertlerin hepsinin üstünde, şiddet ve tazyik hüküm sürmeye başlar. Kendilerine tahakküm etmek isteyenlerin cazibesine kapılan, ihtirastan gözleri körleşen insanlar, artık hiçbir şey görmezler. Böylece, yani insanların kendilerini yeni müstebitlerin kucaklarına atmalarıyla, demokrasi de mevcudiyetini kaybeder.

Roma'lı mütefekkirlerden *Cicero* (M. E. 106-43), insanın hak ve adalet için doğduğunu, mesnet ve temelini akla sahip birer varlık olan ve akıl bakımından birbirlerine eşit bulunan insanların şuur ve vicdanlarında meknuz hakkaniyet ve nasafet mefhumlarında bulan değişmez ve zaruri bir tabii adaletin mevcudiyetini, Devletlerin hepsinin aklın sevk ve idare eylediği bir küllün cüzleri olduğunu, aklın ve hukukun üstünlüğü keyfiyetinin bütün Devletlere şâmil bulunduğunu, tabiatın bir eseri olan Devletin «*Res publica*» (âmmе şeyi, âmmе malı) veya «*Res populi*» (halkın malı, halkın şeyi) olduğunu, Devletin adalet ve umumî menfaat esaslarına dayandığını tebarüz ettirdikten sonra, Hükûmet şekillerini monarşi, aristokrasi ve demokrasi diye üç kısma ayırmış ve bunların herbirinin mahiyetini tesbit eylemiştir. Monarşide tebaa sıfatını haiz olan halk hürriyetten mahrum ve âmmeye müteallik işlerin hepsi tek bir kimsenin iradesine tâbi bulunmaktadır. Aristokraside ise iktidar, güzide, mümtaz ve mahdut kimseler tarafından istimal edilip tebaa sıfatını haiz olan halk yine hürriyetinden mahrum edilmektedir. Nihayet demokratik sistemde ise iktidar halka ait bulunmaktadır³⁴ ve Devlet hakkında âmmenin malı, umumun şeyi (*Res publica*) diye yapılan tarife tekabül eden, bu tarife kabili tatbik olan yegâne Hükûmet şekli de demokrasidir. Bu sistemde halk hürdür ve her şeye sahip bulunmaktadır. Hükûmet şeklinin, mümeyyiz vasfı hürriyet ve hürriyetin şartı da hukukî eşitlik olan bu nev'inde, Devlet işleri halk tarafından görülmektedir. Fakat, bu takdirde bile, halk kütlesini teşkil eyliyen fertler için bahis mevzuu olan eşitliğin adalet ve hakkaniyete uygun bulunduğu söylenemez. Bu Hükûmet şeklinde, hattâ âdilâne ve munisifâne bir tarzda hareket olunması halinde bile, hâkim bulunan eşitlik esasının muhik ve âdil olduğu söylenemez. Çünkü fertler arasında mutlak eşitliğin hâkim kılınması keyfiyeti, insanlar arasında her türlü liyakat, ehliyet ve asalet farklarını ortadan kaldırmakta, en mükemmel zekâlarla en liyakatsizleri aynı seviyeye koymaktadır³⁵. Bundan dolayı, demokrasi-

34) Bk. *De Republica*, K. I, XXVI, s. 47.

35) Bk. *De Republica*, K. I, XXVII, s. 49.

nin hâkim kılmak istediği mutlak hürriyet prensibi, bizzat sosyal duruma zıt bir bünyeye malik bulunmaktadır.

Filozofa göre monarşi, aristokrasi ve demokrasi sistemlerinden herbirinin çok mükemmel olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunlardan herbirinin kendine mahsus mahzurları, takdir ve tenkide değer tarafları vardır. Bunların herbiri tahammüle müsait bir bünyeye, tercihe değer bir karaktere malik oldukları gibi, herbirinin kendine mahsus mahzurları da mevcut bulunmaktadır³⁶. *Eğer bu üç sistemden muhakkak surette birini seçmek lâzımsa*, bu takdirde *Kraliyet* tercih edilebilir. Kral, yurddaşları üzerinde, bir babanın çocukları üzerinde olduğu gibi, kendi şefkat ve sevgisini hâkim kılar³⁷. Bu sistemde Kral bir aile şefi gibidir. Fertler köle değil, Kralın çocukları mesabesinde dir. Bu sistemin terciha değer oluşunun sebeplerini de, doğrudan doğruya tabii hâdiselerde aramak lâzımdır. Dünyaya hâkim olan tek bir Tanrı, tek bir İlâh vardır, o da *Jupiter*'dir. İhtiraslara hâkim olan tek bir kudret vardır, o da akıldır. Ailede tek bir şef vardır, o da babadır. İşte bunlar gibi insanları sevk ve idare edecek tek bir şefe ihtiyaç vardır, o da Kraldır. Tek bir şef tarafından idare olunmamak, topluluklar için önemli bir tehlike arz etmektedir. Tek bir şef, topluluğu tehdit eden tehlikeleri, herhangi bir hareketin fena neticelerini, camiaya nazaran daha iyi görebilir.

Cicero'ya göre, monarşi, aristokrasi ve demokrasiden herbirinin mahzuru bulunduğuna göre, siyasi sistemlerin en iyisini bunların dışında aramak lâzımdır ve bu da monarşi, aristokrasi ve demokrasinin en iyi taraflarının mezcile vücuda gelecek sentetik Hükümet şeklinden ibaret bulunmaktadır. Bu tarzda bir siyasi sistemde, halkın iktidarile, Kralların otoritesine müşabih bir otorite ile, tâdil ve tahfif edilmiş, müvazeneleştirilmiş bir aristokrasi kendisini göstermektedir. Bu sentetik sistemde yine icrayı Hükümet eyliyen tek bir şahıs mevzuubahs olmakta, fakat bu tek şahsın yüksek kudretile seçkin ve mümtaz kimselerin otoritesi telif edilmekte ve halk için muayyen bir serbesti sahası tanınmaktadır. Bu tarzdaki bir sistemle siyasi bir istikrarın tahakkuku imkânı hasıl olacak, ihtilâl ve kargaşalıklar önlenmiş olacak, insan tabiatında meknuz bulunan nizam, otorite, eşitlik ihtiyaçları karşılanacaktır. Muhtelif sistemler arasında bir uzlaşma, bir uygunluk, zıt kuvvetler arasında bir müvazene tahakkuk edecektir.

Roma'lı stoisiyenlerden *Seneca* (M.E. 4 - M.S. 65), insanların tabiaten ve fıtratın eşit bulduklarını, insanlar arasında hiçbir ayrılık bu-

36) Bk. *De Republica*, K. I, XXVI, s. 47.

37) Bk. *De Republica*, K. I, XXXV, s. 59.

lunmadığını ileri sürmüştür. İnsanları birbirinden ayıran yegâne nokta, onların haiz buldukları meziyet ve vasıflardır. Fakat insanların kâffesi için aynı meziyet ve vasıflara erişmek de mümkün bulunmaktadır. Aynı çekirdekten yetişen, aynı menşee malik bulunan insanların hepsi aynı şartlar altında yaşamaktadır. Eğer, fiiliyatta, insanlar arasında bir fark, bazılarının esir sıfatını haiz olmaları gibi bir durum müşahade ediyorsak, bunun sebebini tesadüfte ve mesnedini de tabii hukukta değil mevzu hukukta, başka bir ifade ile pozitif hukukta, site hukukunda, Hükümet edenlerin yapmış oldukları kanunlarda, aramak lâzımdır³⁸.

Roma'lı stoisiyenlerden *Epiktetos* (50-138) da insan için hürriyeti müdafaa ve esaret müessesesine şiddetle hücum etmiştir. Filozofa göre, kendimiz için arzu etmediğimiz her şeyi başkası için de istememek lâzımdır. Hiç kimse köle olmayı, hürriyetinden mahrum kılınmayı arzu etmez. Başkalarına köle olarak hizmet etmenin bir sebep ve hikmeti de mevcut değildir.

Roma'lı stoisiyenlerden *Marcus Aurelius Antoninus* (121-180), insanların hepsinin kendi menşelerini aynı ve tek bir ruhta bulduklarını söylemiş, dünyada yaşayan insanların hepsini birbirinin yakini, hismı olarak karşılamış, insanların hepsinin tek bir Devletin tebaası olarak aynı siyasi teşekkül içinde birleşmelerini lüzumlu görmüştür.

İnsanların cümlesi için müşterek bir tabii kanunun, yeknesak ve cihanşümül bir tabiat kanununun mevcudiyetinden bahseyliyen ve bilhassa *stoisizm* felsefesinden mülhem olan bir çok Roma'lı hukukçuların da³⁹ demokratik prensiplerin inkişafını mümkün kılmaya çalıştıkları görülmektedir. Bunlar insanların birbirlerine eşit kılınmalarını ifade eyliyen hakkaniyetin icaplarına uyararak, insanlar arasında mevcut sosyal farklılıklara, fertlerden bazılarının hürriyetten mahrum kılınmalarına itiraz etmişler; esaretin tabiate muhalif bir keyfiyet olduğunu müdafaaaya çalışmışlardır. Meselâ bunlardan *Labeo* hukukun insanîyet, adalet ve hürriyet prensiplerine dayanmasını ve bu prensiplere uygun bir tarzda gelişmesini ileri sürmüş, Devlet şeflerinin mutlakiyetçi temayülleri nefretle karşılamış; *Papinianus*, toplulukların menfaatlerini korumakla mükellef addeylediği Devlet memurlarının âmme hukuku müesseselerinin kendilerine bahşeyledikleri salâhiyetleri ancak kollektivitenin menfaati uğrunda kullanabileceklerini tebarüz ettirmiş; *Ulpianus* da tabii hukuk bakımından insanların eşit olduklarını, hepsinin hür doğduklarını müdafaa etmiştir.

R. G. O.

38) Bk. *Paul Janet*, op. cit., c. I, s. 244; *Mosca*, op. cit., s. 66.

39) Meselâ *Labeo*, *Gaius*, *Papinianus*, *Ulpianus*, *Paulus* gibi hukukçular.